

Szegénységben élő fiatalok családalapítását meghatározó tényezők

MOLNÁR ÉVA

doktorandusz

Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

Bevezetés

Napjainkban a fejlett országokban a család változásainak vizsgálata kapcsán a demográfusok gyakran a család válságáról beszélnek. Az ezt bemutató érvek között első helyen említik a házasságok számának csökkenését és az élettársi kapcsolatok elterjedését. Olyan kedvezőtlen demográfiai tendenciákat látnak a házassági kedv csökkenésének a következményeként, mint például a termékenység visszaesése, a gyermekvállalás időbeli eltolódása, tartós párkapcsolat nélkül élők számának növekedése.

A családalapítási szokások megváltozását előidéző tényezők azonban nem egyformán hatottak minden társadalmi csoportra. A nők gyermekvállalási magatartásának jellemzésekor alkalmazott teljes termékenységi arányszám nem mutatja meg az egyes társadalmi rétegek különböző reprodukciós mintáit. A települési szintű kutatások (Gyenei 1998; Ladányi – Szelényi 2004; Durst 2002) és az országos, reprezentatív vizsgálatok egyértelműen bebizonyítják, hogy a magyar társadalom kettészakad a demográfiai folyamatokat illetően. A legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, marginalizálódott társadalmi réteg teljes termékenységi arányszáma kétszerese a felsőfokú végzettséggel rendelkező, jobb státuszú nők teljes termékenységi arányszámának (Husz 2006). Az első gyermek vállalásának átlagéletkorában pedig közel tíz év különbség mutatható ki a két csoport között (Kapitány – Spéder 2012). A tanulmány célja, hogy bemutassa a szegénységben élő fiatalok családalapítási szokásai miért térnek el a modern társadalmakban megfigyelhető tendenciáktól.

A párkapcsolati és családformák pluralizálódása Magyarországon

A szegénységben élők családalapítását meghatározó tényezők értelmezéséhez szükséges megismerni, milyen változásokon ment keresztül a család intézménye az elmúlt évtizedekben. A köztudatban az alábbi családértelmezés terjedt el: egy fedél alatt élő házaspár, akik különmeműek, gyereket nevelnek, a családi munkamegosztás pedig a tradicionális nemi szerepek szerint alakul a férj és a feleség között. Hagyományosan a teljes családot, apával, anyával, gyerekekkel és a köztük lévő harmonikus kapcsolatot tekintik a családtagok boldogsága, a megfelelő viselke-

dési normák elsajátítása biztosítékának. Az általános közfelfogás szerint azoknak a fiataloknak könnyebb a dolga a jó párválasztásban és a boldog családi élet kialakításában, akik maguk is ezt tapasztalták meg szüleik által (Tóth 2012). A család minden társadalomban jelen van, ezért minden embernek vannak ismeretei, tapasztalatai róla. A tudományos szintű megismerés megkísérli meghaladni a köztudat szintjét, célja feltárni a szabályszerűségeket, tendenciákat, illetve megmagyarázni a leírt jelenségeket (Neményi 2010).

A család fogalma nehezen definiálható, mivel időben, kultúrában, szubkultúrában változó fogalmat takar. A kifejezés alatt egyesek csak a nukleáris családot értik, mások a tágabb rokonságot is, de vannak olyanok is, akik a párkapcsolatukat is családként élik meg. A közösség normarendszere alapvetően meghatározza, hogy mit tekintenek az emberek családnak (Tóth 2012). Felfogható egy olyan társadalmi intézményként, amely a biológiai és a társadalmi reprodukció helyszíne. Más megfogalmazásban olyan intim, együtt élő csoport, amelyet a leszármazás, illetve a vérségi kapcsolat, a szexuális és/vagy jogi kapcsolat köt össze (Tomka 2009). Általában a család az első közösség, amely befogadja az egyént és először ellátja a szocializáció feladatát (Szombathelyi 2014).

Magyarországon a rendszerváltás utáni kulturális átalakulás a nyugati fogyasztói minták erősebb érvényesülését is magával hozta, amely kedvezett az élettársi kapcsolatok népszerűségének. Napjainkban a házasság mellett számos más párkapcsolati és családforma létezik. Az élettársi kapcsolatok, a látogató kapcsolatok és az újraraházasodással létrejövő mozaikcsaládok száma is jelentősen megnőtt (Tóth 2012).

Az alternatív életformák kisebb mértékű elutasítással és kevesebb szociális kontrollal találkoznak, amelynek következményeként további heterogén életstílusok fejlődnek ki, így többé már nem lehetséges egy minden ember számára meghatározó és kötelező értékrendszer elfogadása és követése. A modern társadalmak párkapcsolati és családformái sokszínűek, és egyre kevésbé jellemzőek a hagyományosan elfogadott családfelfogás kritériumai. A szegénységben élőket is sokszínű és változatos együttélési formák jellemzik (Czibere 2007, 2012, 2014).

A származási család hatása a családalapítással kapcsolatos döntésekre

A család jelentősége többértéű, nem csupán biológiai kapcsolatrendszerként fontos, döntő hatással van az egyén érzelmi, kognitív és szociális fejlődésére is (Szombathelyi 2014). A család a szocializáció elsődleges színtere, a normák, értékek, szerepek átadásának terepe (Utasi 1991). A családi szocializáció során kialakított értékek egész életen át végigkísérik az egyént (Bánlaky 2001).

A családalapítás és a párválasztás motivációit is meghatározhatják biológiai, társadalmi, gazdasági vagy érzelmi szükségletek, de a különböző tényezők hangsúlyosságát az adott társadalmi környezet és az egyén sajátos élethelyzete alapvetően befolyásolja. A párkapcsolati formák alternatívái közötti döntésnél kulcsfontossággal bírnak a korábbi tapasztalatok a családról, elsősorban a származási családról. A családi szocializáció fontos szerepet tölt be abban, hogy a felnőttek képesek legyenek tartós és jól működő párkapcsolatot létrehozni és fenntartani. A szülők kapcsolatának megítélése, a saját későbbi párválasztásával kapcsolatos elvárások forrásává válhat (Bagdy 1998).

Az egyén származási családjában jellemző kulturális, gazdasági és társadalmi tőkék, továbbá a gyermekkori családi és intézményes szocializációs folyamatok jelentősen meghatározzák a párválasztási aspirációkat és lehetőségeket. Abban a családban, ahol a közös otthon az egyenlőtlenségek hordozója, a következő generációk számára is átöröklődnek az egyenlőtlenségek akár a családon belüli, akár a család és a társadalom közötti kapcsolatok mentén (Czibere 2007).

Patricia Fernandez-Kelly (1998) az amerikai városi gettóban vizsgálta a társadalmi és kulturális tőke szerepét az afroamerikai lányok gyermekvállalási hajlandóságában. A kilencvenes évek végén lezajlott kutatás földrajzilag messze esik a magyar falvakban megjelenő szegénységtől, mégis az alacsony társadalmi rétegek körében jellemző, a többségi társadalomtól eltérő esélyek és életkilátások hasonló mechanizmusokat indíthatnak el a térbeli távolságoktól függetlenül. Megállapításai hasznos kiindulópontul szolgálhatnak a hazai szegények körében is gyakran előforduló fiatalok gyermekvállalás jelenségének értelmezésében. A kapcsolati háló elemzésével lehetővé vált bemutatni a társas kapcsolatok olyan sajátosságait, mint a multiplexitás és a hídszerű kapcsolatok hiánya, amelyek szerepet játszanak a fiatalok gyermekvállalásában. Akiket a társadalom kitaszít, vagyis nem fogadja be sem az oktatási rendszer, sem a munkaerőpiac, azok számára nem adottak az adott országban átlagosnak mondható élettervezési lehetőségek sem, a társadalmi tőke növelésének egyetlen módja a családalapítás. Erőforrásként használható társadalmi kapcsolatok hiányában nincsen más alternatíva az életcélok kijelölésére.

A magyar társadalomban a házastársi, párkapcsolati homogámia rendkívül erősen érvényesül. A párválasztás szempontjai között jelentős szerepet játszanak a szülői háttér, az iskolázottság és a foglalkozási kategória hasonlóságai. Az emberek többnyire saját környezetükben kötnek ismeretségeket, ezért a potenciális partnerek köre is behatárolt (Pongráczné – S. Molnár 2000). A kedvezőtlen életkörülmények között felnőtt fiatalok a párválasztásukat követően is hasonlóan alacsony életszínvonallal rendelkeznek, alig jellemző a kedvező irányba tartó mobilitás. A különböző tőkefajták és a házassági mobilitás hiánya, a társadalmi közeg zártsága megakadályozza a nemzedékek közötti mobilitást. Az egyén származási és az alapított családja között kontinuitás van, azok a minták, normák és magatartásformák hozzák létre, amelyeket a szülői családban ismertek meg gyermekként, majd felnőve saját életük alakításánál példaként követnek. A családi szerepek elsajátításával a nemi szerepek elsajátítása is megtörténik, amely irányvonalat ad arról, hogyan kell viselkedni férfiakként és nőknek (Czibere 2007, 2012, 2014).

A fejlett társadalmakban jellemző családalapítási szokások vizsgálatakor nem kerülhető ki a nők társadalmi helyzete változásának bemutatása. A nők kvalifikációjának és foglalkoztatottságának emelkedése az életcélok és mindkét nem házassággal kapcsolatos elvárásaira is hatással volt (Tomka 2000). A nők belépése a felsőoktatásba és a munka világába önértékelésük és a társadalomban élő nőkép megváltozásával is járt. A családjáért mindent feláldozó nő eszménye helyett az egyéni céljaiért küzdő került előtérbe (Valuch 2001). A nők iskolázottságának növekedése fontos szerepet játszott életvezetési és karriertervezési lehetőségeinek változásában, de az érdekérvényesítő képességük javulásában is (Koncz 2008).

Az iskolában és a munka világában is jól teljesítő nő számára már nemcsak a tradicionális nemi szerepek betöltése jelenti az önmegvalósítást. Az elszegényedett családokban azonban gyakran hiányoznak azok a személyes ismerősök, akik bizonyítékul szolgálhatnának arra, hogy

van lehetőség kitörni a szegénységből. Hiányoznak azok a kapcsolatok, amelyek azt jeleznék, hogy választhatnának a különböző élettervezési és családtervezési lehetőségek közül. A fiatal-kori családalapítás esélyt szolgáltathatna arra, hogy a származási család rossz életkörülményei közül minél hamarabb kiszakadhassanak, azonban kapcsolathálójukban a multiplexitás alacsony fokú, partnereiket hasonló társadalmi közegből választják ki (Fernandez – Kelly 1998).

Az első gyermekvállalás időzítése

A középosztálybeli szülők gyermekeiket iskolai részvételre, továbbtanulásra, végzettségszerzésre ösztönzik, abban bízva, hogy a megszerzett bizonyítványok növelik majd gyermekeik munkaerő-piaci esélyeit (Fernandez – Kelly 1998). Az ilyen családokban a társadalmi előrejutás kulcsa a tanulás, ezért az oktatási expanzió lehetőségeit kihasználva a tanulmányok befejezésének ideje kitolódott. A szakmai fejlődést fontosnak érzők időt és energiát fordítanak a tanulásra, majd a karrierépítésre, amely azzal a következménnyel járhat, hogy későbbi időpontra tolódik az első együtt élő párkapcsolat kialakítása és a gyermekvállalás.

A modern társadalmakban a családi és a szülői szerep vállalása választási lehetőségként lép fel, amely versenyben áll olyan más területekkel, mint például a szakmai karrier vagy a szabadidő eltöltése. Az európai országok lakóinak túlnyomó többsége számára a családalapítás fontos életcél, azonban a megváltozott életlehetőségekhez való igazodás a családalapítási szándék realizálására, különösképpen annak időzítésére is hatással van (Vaskovics 1994).

Az elmúlt évek kutatásai szerint a szülők legmagasabb iskolai végzettsége alapján jelentős differencia mutatható ki az átlagos gyermekszámban és az első gyermek vállalásának átlagéletkorában is. 2010-ben a diplomás nők átlagosan 30,9 évesen adtak életet első gyermeküknek, míg a legfeljebb alacsonyfokú végzettséggel rendelkezőknél az átlagéletkor 21,2 év (Kapitány – Spéder 2012). Az iskolai végzettség a munkaerő-piaci esélyekre, az életvezetési és karriertervezési lehetőségekre is hatással van, így jelentősen befolyásolja a gyermekvállalási szándék realizálásának idejét is.

Társadalmi szinten heves viták folynak arról, hogy mikor ideális gyermeket vállalni. Tóth Olga 1993-as kutatásában (idézi: Paksi – Szalma 2009) megvizsgálta a szülővé válás objektív és szubjektív meghatározottságát. Eredményei szerint nem önmagában a biológiai életkor irányítja az időzítés szubjektív megítélését, hanem olyan kulturális, értékbeli minta, amely előírja a társadalom tagjainak, hogy melyik az az időintervallum, vagy milyen életeseemény bekövetkezése után „kellene” gyermeket vállalni. Például ha már valaki „rég” házas és már önálló lakással, biztos egzisztenciával rendelkezik, nagy valószínűséggel érezheti úgy, hogy eljött a gyermekvállalás ideje (Paksi – Szalma 2009).

Az iskolai tanulmányaikat hamar befejezők a felnőtté válás egyik dimenziójának feltételét teljesítve a családalapítást is elkezdhetik. A szakképzetlen munkaerőre egyre kevesebb igény mutatkozik a munka világában, az elsődleges munkaerőpiacon való hosszú távú elhelyezkedésre pedig alig van esély, a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetben lévő embereknek kevésbé mutatható a karrierépítés miatti késői gyermekvállalás. Generációik egész sora nőhet fel anélkül, hogy tartósan a biztos megélhetéshez szükséges jövedelemmel rendelkezne. Sokuk számára a

saját tulajdonú lakás, a biztos egzisztencia megszerzése elérhetetlen cél. A családalapítást halogatók általában hasonló racionális feltételek meglétéhez kötik a gyermekvállalást. Azonban az olyan társadalmi csoportokban, ahol kevés a reális esélye ezeknek a megszerzésére, nincs miért későbbre időzíteni.

A demográfusok már régóta figyeltek arra, hogy a különböző faji, etnikai csoportokhoz tartozó embereket a többségi társadalométól eltérő termékenységi magatartás és családszerkezet jellemez. Számos kutatás (Goldscheider – Uhlenberg 1969; Kennedy 1973; Ritchey 1975; Johnson 1979) vizsgálta a fiatalkori gyermekvállalás etnikai sajátosságait. A jelenség magyarázatára a nemzetközi szakirodalomban több, egymással versengő hipotézis született. A társadalmi jellemzők elmélete szerint, önmagában nem az etnicitás okozza a termékenységbeli különbségeket, hanem a különböző etnikai, faji csoportok többségtől eltérő társadalmi összetétele. A hipotézis alapján a státuszbeli különbségek kiegyenlítődése esetén nem lehetne kimutatni drasztikus termékenységi különbségeket az etnikai csoportok között (Johnson 1970). A fiatalkori terhességet elősegítő szociális feltételek, a különböző tőkefajták és a szociális háló hiányosságai a szociális helyzetből erednek. A szegénység, az alacsony iskolai végzettség, a társadalmi kapcsolati hálók sajátosságai fontosabb befolyásoló tényezők, mint az etnikai hovatartozás.

Korábbi kutatási eredmények már bebizonyították, hogy az iskolai végzettségnek, a társadalmi és szociális jellemzőknek lényeges szerepe lehet a gyermekvállalásban (Andorka 1987). A fiatalkorúak gyermekvállalásában meghatározó a jövedelemegyenlőtlenség és a szegénység. A nagy jövedelemkülönbségek és a szegénység csökkenti a bizalmon alapuló emberi kapcsolatokat, így csökken a társadalmi szolidaritás. A létbizonytalansággal küzdve mindenki a saját vagy családja társadalmi pozíciójának megtartásáért küzd (Coleman 1998).

A család integráló szerepe

A peremhelyzetű társadalmi csoportokhoz tartozó fiatalok számára más erőforrások hiányában a családi kapcsolatok, a nagycsalád jelentheti a biztonságot. A személyes életfeltételek mindennapi védelmében a családnak különösen nagy szerepe van, a családi kapcsolatok a társadalmi integráció kitüntetett forrásai (Szalai 2002). A társadalmi integrációhoz és szolidaritáshoz kapcsolódó szükségleteik a társadalmi átlagtól eltérő családalapítási szokásokban is kifejeződhet, amelynek legkézzelfoghatóbb megnyilvánulási formái közé tartozik a fiatalkori gyermekvállalás és a magas gyermekvállalási hajlandóság (Fernandez – Kelly 1998).

A család integráló szerepének vizsgálatakor a kutatók általában Durkheim munkáiból indulnak ki. Durkheim (1986) társadalomelméletének fókuszában a társadalomnak, mint egyéneket korlátok által szabályozó és normák révén közösséggé formáló hatalomnak az eszméje áll. A társadalom szolidaritáson alapul, integrációs állapota a benne folyó kollektív élet intenzitását tükrözi vissza. A társadalom annál egységesebb, minél aktívabb és folyamatosabb a tagok érintkezése. A szociális integráció fontossága abban rejlik, hogy ez ad értelmet az egyéni céloknak, ennek révén vannak az embereknek érvényes értékeik, amelyek szükségesek ahhoz, hogy tevékenykedni tudjanak egymással.

Az államszocializmusban a patriarchális állami gondoskodás, a központilag alakított árszabályozás és a centralizált intézkedések segítségével, jórészt diktatórikus módszerekkel képes volt a rendszerváltást megelőző struktúra integrálni a társadalmat Magyarországon. A centralizáció és a családok egymásrautaltsága is erős volt. A piacgazdaságra való áttéréssel jelentkező nehézségek felerősítették a társadalom több rétegének szolidaritásszükségletét. A piacgazdaság az erősekre, a versenyképesekre épít, míg a gyengéket, a hátránnyal élőket, kellő mértékű szolidaritás hiányában kirekeszti (Utasi 2002).

Durkheim szerint a társadalom annál egységesebb és ellenállóbb, minél aktívabb és folyamatosabb a tagjainak az érintkezése. A családok esetében a nagyobb létszám, a több rokoni kapcsolat intenzívebbé teszi a család életét. Ezzel szemben a kis családok rövidebb életűek és gyengébb életképességűek (Durkheim 1967). A család egyfajta védőfaktorként működik, a sikeres társadalmi integráció biztosítója (Albert – Dávid 2012).

A szegénységben élő fiatalok családalapítási szokásaira a gazdasági-társadalmi változásokra nem úgy hatottak, mint az össztársadalomra. A termékenység visszaesése kevésbé jellemző körülményben. A családi kapcsolatok, a családok sűrűsége nem csökkent. Sőt, feltételezésem szerint a szűkebb és tágabb rokonság is földrajzilag közelebb van egymáshoz, mint a jobb szociális helyzetben lévő rétegeknél. Mivel a személyes kapcsolatok erőforrást jelentenek számukra, ezért valószínűleg motiváltak arra, hogy ne hagyják el azt a kis települést, ahol mindenkit ismernek, és ahol a rokonok, barátok is élnek.

A rendszerváltás után a magasabb státuszú társadalmi rétegek körében felerősödött az individualizálódás. Az egyének a versenyképességük növelése érdekében felértékeltek a kapcsolataikat, az érdek mentén szerveződő kapcsolatok fontossága nőtt. A magántulajdon növekvő részarányával hangsúlyosabbá vált az egyéni teljesítmény értéke. A „gazdagodás-elvű” társadalomban csökkent a jobb módúak lemaradók iránti szolidaritása. Ez hozzájárult a gazdasági egyenlőtlenség fokozódásához, ami a forráshiányos rétegektől a korábbiaknál is erősebb családi összetartást igényel (Utasi 2002).

A kilencvenes évek elején a legtöbben nem számítottak arra, hogy a késő Kádár-korban felhalmozódott társadalmi feszültségek tovább fokozódnak Magyarországon, hogy másfél-kétfélmillió embernek kell szembenéznie a leszakadás, a periféria veszélyeivel a létrejövő újkapitalizmusban. A politikai, gazdasági és társadalmi változások másfajta intézményes kereteket, erőforrásokat, szolgáltatásokat és lehetőségeket kínálnak, amelyek a társadalmi integrációra is hatással vannak. Az országban szélsőségesen egyenlőtlen társadalmi berendezkedés alakult ki, amely nem segíti a fiatalok társadalmi beilleszkedésének folyamatát, ez azzal a következménnyel járhat, hogy a fiatalabb nemzedékek átörökítik a társadalmi problémákat, az esélyek egyenlőtlenségét (Gazsó – Laki 2004).

Generációk sora nőhet fel anélkül, hogy tartósan bekapcsolódnának az elsődleges munkaerőpiacra. A munka világából kiszoruló, munkajövedelemmel nem rendelkező, mélyszegénységben élő családok tömegesen jelentek meg a kilencvenes években, akik számára a társadalmi integráció lehetősége is kérdéses. Az egyének társadalmi hálózatokban elfoglalt pozíciói nem csak az életminőségre, életesélyekre van hatással, hanem az egész társadalom működését is befolyásolják (Albert – Dávid 2012).

Összegzés

Az elmúlt évtizedekben jelentős értékrendbeli változások zajlottak, a családalapítás „ideális” időzítésének körülményei is folyamatos változásban vannak. Míg korábban a húszas évei végén járó egyedülálló, még gyermeket nem szülő nőket bélyegezték meg tradicionális nemi szerepük betöltésének mellőzése miatt, addig napjainkban a társadalom jelentős része fogalmaz meg erős kritikákat a rossz szociális körülmények között élő, a gyermekvállalást az osztálytársadalmi átlaghoz képest éveekkel korábban elkezdő fiatalokkal szemben.

Magyarországon a rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági változásokra a különböző társadalmi rétegek eltérően reagáltak, amely az élettervezési és családtervezési stratégiákra is hatással volt. Míg az osztálytársadalmi szinten megfigyelhető a gyermekvállalás időbeli elhúzó-dása és a gyermekszám visszaesése, addig a társadalom peremén élő fiatalok a családalapítást a társadalmi átlaghoz képest közel egy évtizeddel korábban elkezdik és jellemzőbb a nagyobb családméret is.

A szegénységben élő közösségekben a korai gyermekvállalás a társadalmi kirekesztettségre adott reakcióként is értelmezhető. Az alacsony iskolai végzettség, a tartós munkanélküliség és az ezzel járó, a többségi társadalomhoz képest alacsonyabb életszínvonal mellett a társadalmi megbecsültség egyetlen lehetősége, az önmegvalósítás csúcspontját jelentheti a családalapítás (Durst 2006). Az oktatásbeli pályafutás korai befejezése mögött sok esetben iskolai kudarcok húzódnak. A sikertelenség érzését tovább mélyítheti, hogy az iskolából kilépve a megfelelő szak-képzettség hiányában nem lesznek a munkaerőpiac keresett szereplői, amely negatívan hathat az önbecsülésükre. A szülői szerep betöltése azonban sikerélményt jelenthet számukra.

A fiatakkori gyermekvállalás növeli a szegénység kockázatát, a kedvezőtlen szociális helyzet konzerválódásához vezethet (Ladányi 2005). A szakképzetlen, munkatapasztalattal nem rendelkező, elmaradott településen élő fiatalok és azok gyermekeinek hátrányai szinte behozhatatlannak látszik. A munkahely és a jövedelem hiánya, a többségi társadalomtól eltérő kapcsolati háló és életkilátások a társadalmi integráció lehetőségét is korlátozzák. Az elmúlt két és fél évtizedben tartós, valódi segítséget jelentő eszközrendszerek nem épültek ki számukra.

Irodalom

Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2012): Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In: Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Argumentum Kiadó, Budapest

Andorka Rudolf (1987): Gyermekszám a fejlett országokban. Gondolat Kiadó, Budapest

Bagdy Emőke (1998): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Bánlaky Pál (2001): Családszociológia. Wesley János Kiadó, Budapest

- Coleman, James Samuel (1994): Társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula Kiadó, Budapest
- Coleman, James Samuel (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest: 11–45.
- Czibere Ibolya (2007): Mélyszegénységben élő nők helyzete tartósan munka nélkül lévő férfiak családjában. In: Csoba Judit – Czibere Ibolya (szerk.): Tipikus munkaerő-piaci problémák – atipikus megoldások. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Czibere Ibolya (2014): Women in Deep Poverty. LAMBERT Academic Publishing Germany, Saarbrücken
- Csoba Judit – Diebel Andrea – Krémer Balázs (2009): Munkaerőpiaci változások, leszakadó társadalmi csoportok. In: Csoba Judit (szerk.): Peremhelyzetű társadalmi csoportok társadalmi és munkaerőpiaci integrációja. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Durkheim, Émile (1967): Az öngyilkosság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Durkheim, Émile (1978): A társadalmi tények magyarázatához. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Durkheim, Émile (1986): A társadalmi munkamegosztásról. MTA Szociológiai Kutatóintézete, Budapest
- Durst Judit (2006): Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységeinek változása néhány „gettósodó” aprófaluban. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf (Utolsó letöltés: 2014. 03. 20.)
- Fernandez-Kelly, Patricia (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaságsszociológiájára. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest
- Goldscheider, Calvin – Uhlenberg, Peter (1969): Minority Group Status and Fertility. In: American Journal of Sociology, 74: 361–372.
- Gazsó Ferenc – Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Napvilág Kiadó, Budapest
- Gyenei Márta (1998): A „stratégiai gyerek”. Népszabadság, 1998. november 14.
- Husz Ildikó (2006): Iskolázottság és gyermekvállalás időzítése. In: Demográfia, 49 (1): 46–67.
- Husz Ildikó (2011): Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. In: Demográfia 1: 5–22.

- Johnson, Nan (1979): Minority-Group Status and Fertility of Black Americans, 1970: A New Look. *American Journal of Sociology*, 84: 1386–1400.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2012): Gyermekvállalás. In: Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2012*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest
- Koncz Katalin (2008): *Nők a munkaerőpiacon. Rendszerváltástól napjainkig*. Budapesti Corvinus Egyetem Women's Studies Központ, Budapest
- Kemény István – Janky Béla (2003): A 2003. évi cigány felmérésről – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. In: *Beszélő*, október: 64–76.
- Kennedy, Robert (1973): *The Irish: emigration, marriage and fertility 1841–1966*. University of California Press, Berkeley
- Ladányi János (2005): *Szociális és etnikai konfliktusok. Új Mandátum Kiadó, Budapest*
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Neményi Ágnes (2010): *Családszociológia*. Ábel Kiadó, Kolozsvár
- Paksi Veronika – Szalma Ivett (2009): Mikor vállaljunk gyereket? A túl korai, az ideális, és a túl késői gyermekvállalás életkori normái európai összehasonlításban. In: *Szociológiai Szemle*, 3: 92–115.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (2000): Kísérlet a „tradícióőrző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára. In: Spéder Zsolt – Tóth Pál Péter: *Emberi viszonyok*. Cseh-Szombathy László tiszteletére. Századvég Kiadó, Budapest
- Ritchey, Phillip Neal (1975): The Effect of Minority Group Status on Fertility: a Re-Examination of Concepts. In: *Population Studies*, 29 (July): 249–257.
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina Kiadó, Budapest
- Somlai Péter (2013): *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Szalai János (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. In: *Szociológiai Szemle*, 4: 34–50.
- Szombathelyi Szilvia (2014): Gondolatok a család modern értelmezéséhez. In: Rácz Andrea (szerk.): *Gyermekvédelem és társadalmi integráció*. Validart Kiadó, Budapest
- Tomka Béla (2000): *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában: konvergencia vagy divergencia?* Osiris Kiadó, Budapest
- Tomka Béla (2009): *Európa Társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest

- Tóth Olga (2012): Társadalmi integráció és a család. In: Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Argumentum Kiadó, Budapest
- Utasi Ágnes (2002): Társadalmi integráció és családi szolidaritás. In: Educatio, 3: 384–403.
- Valuch Tibor (2001): Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest
- Vaskovics László (1994): A család és a szülői szerep értéke, illetve értékelése az európai országokban – összehasonlítás. In: Csernák Józsefné (szerk.): Család a mai társadalomban. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest